

ปฏิจจนสมุปบาท : ขั้นตอนการรู้แจ้งความจริงของพระพุทธเจ้า และการปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาสังคม

บรรจบ บรรณรุจิ

ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสถาน

บทคัดย่อ

ปฏิจจนสมุปบาท เป็นวิธีการค้นหาทุกข์หรือปัญหาของชีวิตที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้
อย่างเป็นระบบ เพราะได้แสดงความจริงว่าทุกข์หรือปัญหามีปัจจัยให้เกิด การสืบสาวหาปัจจัย
นั้นจะทำให้ทราบถึงปัญหาและเหตุของปัญหาอย่างแท้จริง ซึ่งง่ายต่อการแก้ไข ปฏิจจนสมุปบาทนี้
พระพุทธเจ้าทรงทำให้เข้าใจง่ายในรูปของอริยสัจ ๔ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายเกิดทุกข์กับ
ฝ่ายดับทุกข์ และที่ง่ายขึ้นอีกคือในแต่ละฝ่ายพระองค์ทรงเสนอผลเป็นตัวตั้งแล้วตามด้วยเหตุ นั่นคือ
ฝ่ายเกิดทุกข์ ทรงเสนอทุกข์แล้วตามด้วยเหตุเกิดทุกข์ ส่วนฝ่ายดับทุกข์ทรงเสนอความดับทุกข์แล้ว
ด้วยทางหรือวิธีนำไปสู่ความดับทุกข์ วิธีการที่กล่าวมานั้นส่วนใหญ่มักใช้สำหรับการแก้ปัญหาหรือ
ทุกข์ส่วนบุคคล แต่เราสามารถนำวิธีการนี้ไปใช้กับการแก้ปัญหาส่วนรวมระดับองค์กร ระดับสังคม
และระดับชาติด้วย

คำสำคัญ : ปฏิจจนสมุปบาท, อริยสัจ ๔, ๒ สาย, ในรูปคำสอนอื่น, การแก้ไขปัญหา

ความนำ

เมื่อถามว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เราชาวพุทธก็มักตอบกันว่า ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย
นิโรธ มรรค และดูเหมือนว่า เราจะพอใจกับคำตอบนั้นซึ่งคิดว่าเป็นคำตอบที่ดีที่สุดและครอบคลุม จึงทำให้
ไม่ได้คิดต่อไปว่า พระองค์ตรัสรู้อย่างไร ?

ความจริงแล้ว การตั้งคำถามและการค้นหาคำตอบเกี่ยวกับว่า พระองค์ตรัสรู้อย่างไรนั้นเป็นเรื่อง
สำคัญมาก เพราะจะทำให้ได้ทราบพระธรรมและวิธีการเข้าถึงความจริงที่ทำให้พระองค์ทรงกล้าประกาศว่า
“ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ซึ่งแปลว่า “ผู้ตรัสรู้ถูกต้องด้วยพระองค์เอง” ผู้เขียนพบว่า ปฏิจจนสมุปบาท
เป็นกระบวนการธรรมที่ทำให้ได้คำตอบถึงวิธีการรู้แจ้งความจริงของพระองค์ที่ดำเนินไปอย่างเป็นขั้นเป็นตอน

แม้พระพุทธเจ้าจะตรัสไว้ว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมที่ลึกซึ่งไม่สามารถจะเข้าถึงได้ด้วยการใช้วิธีการแบบตักกะ (อดักกาวจร) หรือการคาดคะเน^{*} แต่ก็ไม่ถึงขนาดที่จะเข้าใจไม่ได้เลย เนื่องจากปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องของกระบวนการธรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของมนุษย์แต่ละคน การศึกษาค้นคว้าและทำความเข้าใจอย่างถูกต้อง (สุดมยปัญญา) และการคิดวิเคราะห์ตามที่ได้ศึกษาอย่างถูกต้องนั้น (จินตามยปัญญา) ยังเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจปฏิจจสมุปบาทได้ในระดับหนึ่ง แม้จะยังไม่ใช่ว่ารู้แจ้ง แต่ก็ยังเป็นปัจจัยนำไปสู่การเกิดภาวนามยปัญญาซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้เกิดการรู้แจ้งได้ในที่สุด

วิธีการศึกษาปฏิจจสมุปบาท

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาปฏิจจสมุปบาทจึงควรทำโดย ๒ วิธี

วิธีที่ ๑ คือ การศึกษาหาความหมายและองค์ความรู้เกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาทอย่างถูกต้องจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และคำอธิบายของผู้ทรงความรู้

วิธีที่ ๒ คือ การหมั่นมีสติเฝ้าดูการเกิดขึ้นของปฏิจจสมุปบาทในชีวิตประจำวันทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ให้ต่อเนื่องตามลำดับ จนกระทั่งถึงขั้นที่เมื่อ **ขณะเห็นก็มีสติรู้ทันว่ากำลังเห็น ขณะได้ยินก็มีสติรู้ทันว่ากำลังได้ยิน ขณะได้กลิ่นก็มีสติรู้ทันว่ากำลังได้กลิ่น ขณะลิ้มรสก็มีสติรู้ทันว่ากำลังลิ้มรส ขณะสัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็งก็มีสติรู้ทันว่ากำลังสัมผัส และขณะนึกคิดก็มีสติรู้ทันว่ากำลังนึกคิด**

การศึกษา ๒ วิธีนี้ควรทำให้สัมพันธ์กันและสนับสนุนกัน กล่าวคือ วิธีที่ ๑ เป็นการศึกษาเชิงปริยัติ (theoretical study) ที่จะช่วยให้เข้าใจศัพท์และความหมายเฉพาะขององค์ธรรมแต่ละองค์ธรรมในปฏิจจสมุปบาทได้ถูกต้อง ส่วนวิธีที่ ๒ เป็นการศึกษาเชิงปฏิบัติ (practical study) ที่เป็นประสบการณ์ตรงซึ่งเข้าถึงสถานะที่เป็นเนื้อแท้ขององค์ธรรมแต่ละองค์ธรรมและแนวทางการเกิดดับขององค์ธรรมแต่ละองค์ธรรมว่าเกิดอย่างไรและดับอย่างไร

* วินย. ๔ / ๔/๗.

อริคโต โข มายาย ธมโม คมกีโร ทุทโท สรณโฆ สนโต ปณโต อดกกาจโร นิปุโณ ปณตติเวทนีโย, อาลยรามมา โข ปนาย ปชา อาลยรตา อาลยสมมุทิตา, อาลยรามาย โข ปน ปชาย อาลยรตยา อาลยสมมุทิตาย ทุททส อิท ฐาน ยทิท อิทปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท; อิทปิ โข ฐาน สุตททส ยทิท สพพสงขารสมโธ สพพุปธิปฏินิสสโค ตณทกชโย วิราโค นิโรโร นิพพาน.

การศึกษาเชิงปริยัติ

ในการศึกษาปฏิจจนสมุปบาทไม่ว่าประเด็นใดประเด็นหนึ่ง สิ่งที่ต้องทำในเบื้องต้นคือ ศึกษาให้เข้าใจความหมายขององค์ธรรม ไวพจน์ และคำสำคัญ อย่างถูกต้องและครบถ้วนที่สุด รวมทั้งศึกษาภาพรวมของปฏิจจนสมุปบาทว่าต้องการอธิบายเรื่องอะไร

๑. ความหมาย ไวพจน์ และคำสำคัญ

๑.๑ ความหมาย ตามรูปศัพท์ มาจาก ปฏิจจ (อาศัย) + สมุปบาท (การเกิดร่วมกัน) แปลว่าการเกิดร่วมกันโดยอาศัยกัน ในภาษาอังกฤษนิยมแปลว่า dependent origination มีบ้างที่ใช้ว่า dependent co-arising คำหลังนี้แม้จะแปลได้ตรงตัว แต่ความลึกซึ้งและความนิยมใช้คำแรกไม่ได้ เพราะให้ความรู้สึกของการเป็นต้นเหตุเกิดทุกซ์ได้มากกว่า

๑.๒ ไวพจน์ (synonym) ปฏิจจนสมุปบาทมีคำไวพจน์อยู่ด้วยกัน คือ อิทัปปัจจยตา^๖ (ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย) ตถตา (ความเป็นเช่นนั้นเอง) อวิตถตา (ความไม่เป็นเช่นนั้นหามีได้) อนัญญตตา (ความไม่เป็นอย่างอื่น) ธัมมัญญิตตา (ความตั้งอยู่ตามธรรม) ธัมมเนียมตา (ความแน่นอนแห่งธรรม) และ ปัจจยการ (อาการแห่งปัจจัย)

คำทั้งหมดนี้ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (ตัวหนังสือ) แต่ความหมายโดยสรุปก็เหมือนกัน คือ มุ่งแสดงถึงการเกิดในลักษณะเป็นปัจจัยอิงอาศัยกันอย่างจริงแท้แน่นอนไม่แปรเปลี่ยน หรือ หากจะพูดให้ง่ายก็คือ การอิงอาศัยกันเกิด^๗

๑.๓ คำสำคัญ (keyword)

คำสำคัญที่ถือเป็นกุญแจดอกแรกที่จะไขไปถึงเนื้อหาของปฏิจจนสมุปบาท มีอยู่ ๑๒ คำ ได้แก่

๑) อวิชชา (ignorance) คือ ความไม่รู้ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ อาทิ ความไม่รู้ว่าชั้นธ ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นเป็นทุกซ์ กามทั้งหลายไม่เที่ยง และความไม่รู้จักความดีความชั่วตามความเป็นจริง

๒) สังขาร (mental activities; mental formations) คือ เจตสิกที่ปรุงแต่งให้เกิดวิญญาณ เน้นที่ เจตนา (volition) คือ ความตั้งใจ ความจงใจ เช่น เจตนาในการทำดี (ปุญญาภิสังขาร) เจตนาในการทำชั่ว (อปุญญาภิสังขาร) ยังครอบคลุมไปถึงเจตนาในการทำมาจนถึงขั้นอุปमान (อาเนญชาภิสังขาร)

^๖ ในคราวที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงความลึกซึ้งของปฏิจจนสมุปบาททรงใช้คำว่า อิทัปปัจจยตาปฏิจจนสมุปปาโท. (ดู วินย. ๔)

^๗ ดูเพิ่มเติมที่ บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจนสมุปบาท, หน้า ๖-๙.

๓) **วิญญาน** (consciousness) คือ การรับรู้อารมณ์ (objects, สิ่งเร้า) ต่าง ๆ ได้แก่ การรับรู้ทางตา (จักขุวิญญาน = การเห็นรูป) การรับรู้ทางหู (โสตวิญญาน = การได้ยินเสียง) การรับรู้ทางจมูก (ฆานวิญญาน = การได้กลิ่น) การรับรู้ทางลิ้น (ชีวหาวิญญาน = การรู้รส) การรับรู้ทางกาย (กายวิญญาน = การรู้เย็นร้อนอ่อนแข็ง) และการรับรู้ทางใจ (มโนวิญญาน = ความนึกคิด)

๔) **นาม-รูป** (mentality and materiality) แยกเป็น **นาม** คือ เจตสิก (mental formations) ฝ่ายเป็นกลางที่ปรุงแต่งจิตทุกขณะให้รับรู้ เช่น การกระทบอารมณ์ (ผัสสะ) การรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ (เวทนา) การกำหนดหมายจนจำได้ (สัญญา) ความตั้งใจหรือความตั้งใจ (เจตนา) ความมีอารมณ์เดียวหรือการรับรู้อารมณ์ที่ละอย่าง (เอกัคคตา, ขณิกสมาธิที่เป็นมูลรากของสมาธิอื่น ๆ) สภาวะที่ทำให้นามอื่น ๆ ทำหน้าที่ร่วมกันในแต่ละขณะ (ซีวิตินทรีย์) และการเอาใจใส่สิ่งเร้าที่มากกระทบทำให้นามอื่น ๆ ตื่นตัว (มนสิการ) และ **รูป** คือ ปสาทรูป (ตัวประสาทและระบบประสาท) ต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่รับและแปรความหมายตามการปรุงแต่งของนาม มี ๕ คือ ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น และประสาทกาย

๕) **สฬายตนะ** (six bases) คือ อายตนะ อันได้แก่ **ปสาทรูป** ที่แก่กล้า (mature) ถึงขั้นสามารถเป็นแดนหรือสนามให้เกิดการติดต่อกับสิ่งเร้าได้ มี ๖ ได้แก่ แดนหรือสนามติดต่อก็คือตา (จักขายตนะ = จักขุ + อายตนะ) แดนหรือสนามติดต่อก็คือหู (โสตายตนะ = โสต + อายตนะ) แดนหรือสนามติดต่อก็คือจมูก (ฆานายตนะ = ฆาน + อายตนะ) แดนหรือสนามติดต่อก็คือลิ้น (ชีวหายตนะ = ชิวหา + อายตนะ) แดนหรือสนามติดต่อก็คือกาย (กายายตนะ = กาย + อายตนะ) และแดนหรือสนามติดต่อให้เกิดการนึกคิดคือใจ (มนายตนะ = มน + อายตนะ) ในที่นี้เน้น **มนายตนะ** หรือ **มโนวิญญาน**

๖) **ผัสสะ** (contact) คือ การปรุงแต่งจิตให้ติดต่อกับสิ่งเร้าที่มากกระทบ เน้นไปที่มโนสัมผัส (การติดต่อทางใจ)

๗) **เวทนา** (feeling) คือ ความรู้สึกเป็นสุข (สุขเวทนา) เมื่อสัมผัสกับอารมณ์ที่น่าปรารถนา ความรู้สึกเป็นทุกข์ (ทุกขเวทนา) เมื่อสัมผัสกับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา และความรู้สึกเป็นกลาง (อุเบกขาเวทนา) เมื่อได้สัมผัสกับอารมณ์ที่ไม่ดึงดูดใจ

๘) **ตัณหา** (craving) คือ ความอยาก มี ๓ ได้แก่ ความอยากได้กามคือสิ่งที่น่าปรารถนา (กามตัณหา) ความอยากให้กามส่วนที่น่าปรารถนาคงอยู่ (ภวตัณหา) ความอยากให้กามส่วนที่ไม่น่าปรารถนาพ้นไปเพื่อจะได้กามใหม่ที่น่าปรารถนามาแทนที่ (วิภวตัณหา, ความเบื่อของเก่าแล้วอยากได้ใหม่)

๙) *อุปาทาน* (clinging) คือ ความยึดมั่น ได้แก่ ความยึดมั่นในขันธ ๕ ว่าเป็นอัตตา ทำหน้าที่เสวยกาม (อัตตวาทุปาทาน) ความยึดมั่นในกามว่าทำให้อัตตาเป็นสุข (กามูปาทาน) ความยึดมั่นในความเห็นผิดว่าอัตตาคะได้เสวยกามเพื่อความสุข (ทิฏฐูปาทาน) และความยึดมั่นในศีลพรตอันเป็นทางทำให้อัตตาได้กามตามที่ต้องการ (ศีลัพทุปาทาน)

๑๐) *ภพ* (becoming) คือ ความมี ความเป็น หมายถึง ความเป็นกรรม (กัมมภพ = การกระทำที่มาจากกิเลสและยังต้องให้ผล) ในที่นี้คือ มโนกรรม หรือความนึกคิดที่เกิดต่อจากที่ได้รับรู้ทางตาเป็นต้น และความเป็นผลของกรรม (อุปปัตติภพหรือวิบาก) ที่กลั่นตัวเก็บไว้ในภวังคจิต (จิตใต้สำนึก) หลังจากนึกคิดแล้วและพร้อมเกิดอีกทันทีที่มีสิ่งเร้ามากระทบถึงภวังคจิต

๑๑) *ชาติ* (birth) คือ การเกิดปรากฏของผลกรรมในขณะจิตแต่ละขณะซึ่งประกอบด้วยกิเลสอันเป็นปัจจัยให้เกิดภพ (กรรมภพ) ต่อไป รวมทั้งการเกิดมีชีวิตเป็นมนุษย์หรือสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ แต่ละภพภูมิ

๑๒) *ชรา* (old age) คือ ความเสื่อมหรือความไม่คงอยู่ของขณะจิตแต่ละขณะที่มีผลกรรมเกิดปรากฏ รวมทั้งความแก่ของร่างกายหลังจากเกิดมีชีวิตในแต่ละภพภูมิ

มรณะ (death) คือ ความแตกดับของขณะจิตแต่ละขณะที่มีผลกรรมเกิดปรากฏและเสื่อม รวมทั้งความแตกดับของร่างกายหลังจากเกิดมีชีวิตในแต่ละภพภูมิ

โสกะ (sorrow) คือ ความเสียใจ

ปริเทวะ (lamentation) คือ การคร่ำครวญ พิโร รำพัน

ทุกข์ (pain) คือ ความทุกข์กาย, ความไม่สบายกาย

โทมนัส (grief) คือ ความทุกข์ใจ, ความไม่สบายใจ

อุปายาส (despair)^๔ คือ ความคับแค้นใจ^๔

๒. ปฏิจจนุสุมปาทอธิบายอะไรได้บ้าง

จากการศึกษาพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผู้เขียนสรุปได้ว่า ปฏิจจนุสุมปาทอธิบายดังนี้

^๔ ผู้เขียนอยากจะใช้คำว่า stress (ความเครียด)

^๕ ข้อ ๑๒ ทุกคำเป็นคำสำคัญในชุดเดียวกัน ซึ่งแสดงว่ามาจากเหตุปัจจัยเดียวกัน คือ ชาติ.

๒.๑ เกี่ยวกับในชีวิตประจำวัน ปฏิจจสมุปปาทอธิบายถึง ๑) การเกิดทุกข์และเหตุเกิดทุกข์แบบเป็นกระบวนการ และ ๒) อธิบายถึงการดับและวิธีการดับทั้งทุกข์และเหตุเกิดทุกข์

๒.๒ เกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิด ปฏิจจสมุปปาทอธิบายถึงปัจจัยที่ทำให้การเกิดสังสารวัฏคือ การเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ดำเนินไปอย่างไม่จบสิ้น ทั้งในอดีตชาติ ชาติปัจจุบัน และในอนาคตชาติ ซึ่งสรุปแล้วก็คือการเวียนว่ายตายเกิดของทุกข์และเหตุเกิดทุกข์นั่นเอง

๓. ปฏิจจสมุปปาทมี ๒ สาย

พระพุทธเจ้าทรงสรุปไว้แล้วว่า ปฏิจจสมุปปาทมี ๒ สาย คือ สายเกิดทุกข์ (สมุททวาร) กับ สายดับทุกข์ (นิโรธวาร) ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับปฏิจจสมุปปาท ๒ สายนี้ให้ได้อย่างชัดเจน ดังนี้

๓.๑ สายเกิดทุกข์ คือ สายที่ต้องการอธิบายว่า ทุกข์หรือสภาวะบีบคั้นที่คนเราเผชิญอยู่นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงวางเป็นสูตรไว้แล้วว่า

เพราะ	อวิชชา	เป็นปัจจัย	จึงมี	สังขาร
เพราะ	สังขาร	เป็นปัจจัย	จึงมี	วิญญาณ
เพราะ	วิญญาณ	เป็นปัจจัย	จึงมี	นามรูป
เพราะ	นามรูป	เป็นปัจจัย	จึงมี	โทมนัส สฬายตนะ อูปายาส
เพราะ	สฬายตนะ	เป็นปัจจัย	จึงมี	ผัสสะ
เพราะ	ผัสสะ	เป็นปัจจัย	จึงมี	เวทนา
เพราะ	เวทนา	เป็นปัจจัย	จึงมี	ตัณหา
เพราะ	ตัณหา	เป็นปัจจัย	จึงมี	อุปาทาน
เพราะ	อุปาทาน	เป็นปัจจัย	จึงมี	ภพ
เพราะ	ภพ	เป็นปัจจัย	จึงมี	ชาติ
เพราะ	ชาติ	เป็นปัจจัย	จึงมี	โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อูปายาส

จากตาราง ขี้ให้เห็นว่า ปฏิจลสมุภพท คือ การอาศัยกันเกิดของ อวิชา สังขาร วิญญาน นามรูป สหายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส และตัวการสำคัญ คือ อวิชา ซึ่งมี ตัณหา อุปาทาน เป็นตัวสนับสนุน และสุดท้ายทรงสรุปว่า ทุกข์ทั้งปวง เกิดได้อย่างนี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการบอกว่าไม่มีการเกิดของทุกข์นอกเหนือไปจากนี้

๓.๒ สายดับทุกข์ คือ สายที่อธิบายว่าทุกข์ดับได้และดับได้อย่างไร ซึ่งพระพุทเจ้าก็ทรงวางเป็นสูตรไว้แล้วว่า

เพราะ	อวิชา	ดับ	สังขาร	จึงดับ
เพราะ	สังขาร	ดับ	วิญญาน	จึงดับ
เพราะ	วิญญาน	ดับ	นามรูป	จึงดับ
เพราะ	นามรูป	ดับ	สหายตนะ	จึงดับ
เพราะ	สหายตนะ	ดับ	ผัสสะ	จึงดับ
เพราะ	ผัสสะ	ดับ	เวทนา	จึงดับ
เพราะ	เวทนา	ดับ	ตัณหา	จึงดับ
เพราะ	ตัณหา	ดับ	อุปาทาน	จึงดับ
เพราะ	อุปาทาน	ดับ	ภพ	จึงดับ
เพราะ	ภพ	ดับ	ชาติ	จึงดับ
เพราะ	ชาติ	ดับ	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส	จึงดับ

จากตาราง ทำให้เห็นว่า การดับทุกข์ คือ *ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส* ทำได้โดยดับที่เหตุคือ *อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ* และพระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า ทุกข์ทั้งปวงดับได้ดังนี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการบอกว่าไม่มีการดับทุกข์นอกเหนือไปจากนี้

การเริ่มต้นหาความจริง : ขั้นตอนก่อนมาเป็นปฏิจจสมุปบาท ๒ สาย

การเกิดของเจ้าชายราหุล เป็นขั้นตอนหนึ่งของการค้นหาความจริงที่อยู่ในปฏิจจสมุปบาท ดังกล่าวมานี้ ได้กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธเจ้าหรือหากจะพูดให้ถูกตามขั้นตอนในตอนนั้นก็คือเจ้าชายสิทธัตถะทรงสังเกตเห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของพระองค์มาตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ ในขณะที่พระองค์ทรงอยู่ในสถานะเป็นพระโภทิสัตว์ คือ ผู้ชั่งอยู่ใน “โภทิส” หมายถึง ผู้ปรารถนาโภทิส โภทิส คือ ปัญญาที่แจ้งสรรพสิ่งตามความเป็นจริง คำนี้ชี้ให้เห็นว่า ปัญญาเป็นองค์ธรรมสำคัญในการตรัสรู้ (แต่ไม่ได้หมายความว่า มีปัญญาอย่างเดียว ยังมีธรรมอื่นสนับสนุนอีก)

“โภทิส” มาจากรากศัพท์ว่า พุช (budh)^๖ มีความหมายว่า รู้ ตื่น เบิกบาน ในคัมภีร์ชั้นฎีกา มีการอธิบายความหมายทั้ง ๓ นี้ให้สัมพันธ์กันว่า โภทิส คือ ปัญญาที่แจ้งสรรพสิ่งตามความเป็นจริงทำให้จิตตื่นจากกิเลส และเบิกบานเนื่องจากไม่มีกิเลสทำให้หม่นหมอง” หลวงพ่อพุทธทาสให้ความสำคัญกับความหมายนี้มากถึงขั้นนำไปอธิบายขยายความว่า ความรู้แบบโภทิสนี้ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา จึงทำให้ผู้เข้าถึงความรู้นี้เกิดความสะอาด ความสว่าง และความสงบ ความสะอาดเกิดจากศีล ความสว่างเกิดจากปัญญา และความสงบเกิดจากสมาธิ และยังมีบางท่านให้ความหมายเพิ่มเติมจนเห็นภาพพจน์ว่า ปัญญาแบบโภทิสนี้เมื่อเกิดแล้วเบื้องต้นทำให้กิเลสลดและคุณธรรมเพิ่ม และในที่สุดคุณธรรมที่เพิ่มขึ้นนั้นก็ขยายเต็มเนื้อที่ของจิตจนไม่มีเหลือให้กิเลสได้อาศัยอยู่

กลับมาเรื่องการเข้าถึงปฏิจจสมุปบาท เรื่องที่ควรถามก่อนก็คือ โภทิส (ปัญญาที่แจ้ง) ของพระโภทิสัตว์เกิดได้อย่างไร ? ในพระสูตรต่าง ๆ เช่นพระสูตรในทีฆนิกายและสังยุตตนิกายมีระบุ “ทางเกิดโภทิส” ของพระโภทิสัตว์ซึ่งนำไปสู่การตรัสรู้ ว่า พระองค์ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ และคนตาย แล้วเห็นว่า ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นทุกข์คือสภาวะบีบคั้นใหญ่ เพราะทำให้ต้องพลัดพลาดจากสิ่งที่รัก ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วพระองค์ก็ตั้งคำถามว่า ทำไมคนเรา (รวมทั้งสรรพสัตว์) ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้อง

^๖ เมื่อลงปัจจัยแล้ว (พุช + ต) สำเร็จรูปเป็น พุช แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน.

^๗ อภิธรรมตถวิภาวินี หน้า ๗๕-๗๖.

ความหมายนี้น่าจะเป็นที่ยอมรับทั่วไปในวงวิชาการทั่วโลก ดังจะเห็นได้จากคำแปลภาษาอังกฤษของ คำว่า ‘พุทฺธ’ คือ The Enlightened One, The Awakened One.

ตาย ? ระหว่างที่ยังไม่ตาย ทำไมคนเราต้องมีโสกะ (เสียใจ) ปริเทวะ (คร่ำครวญ) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมน์ส (ความไม่สบายใจ) อุปายาส (ความเครียด) ? สภาวะบีบคั้นเหล่านี้เกิดมาจากอะไร ?

สภาวะบีบคั้นทั้งหมดนี้พระองค์ทรงเรียกรวม ๆ ว่า “ทุกข์”^๘ และเป็นประเด็นที่พระองค์ทรงนำมาพิจารณาใคร่ครวญค้นหา จนกระทั่งทรงพบว่า ทุกข์ทั้งหมดนั้นมาจากการเกิด (ชาติ) เพราะเหตุใดหรือ ? เพราะว่ามี “การเกิด” นั่นเองจึงต้องมี แก่ เจ็บ ตาย จึงต้องมีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมน์ส และอุปายาส ดังนั้นการเกิดจึงเป็นทุกข์ใหญ่ที่เป็นที่มาแห่งทุกข์ทั้งหลายและยังคงยอกตามบีบคั้น ที่เห็นได้ชัดก็คือตามบีบคั้นให้เกิดมีชีวิตรูปร่างตัวตน แล้วยังตามบีบคั้นให้ตัวตนที่เกิดขึ้นมาแล้วนั้นแก่ เจ็บ ตาย ในที่สุดพระองค์ก็ทรงนำทุกข์ทั้งหมดมาเป็นประเด็นพิจารณาใคร่ครวญเพื่อความรู้แจ้งต่อไป มีพระสูตรยืนยันเรื่องนี้ว่า พระโพธิสัตว์สิทธัตถะทรงพิจารณาใคร่ครวญชีวิตของพระองค์และคนอื่น รวมทั้งพิจารณาใคร่ครวญถึง กามคุณ ๕ ที่พระองค์และคนอื่นเสพเสวยอยู่ และทรงเตือนพระองค์เองว่า เราเองทั้งที่ยังเกิดแก่เจ็บตาย ก็ยังพยายามดิ้นรนแสวงหาสิ่งที่ยังมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย และทรงเรียกสิ่งที่มีเกิดแก่เจ็บตายนี้ว่า “กาม”^๙ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ใจรักใคร่ผูกพัน

ก่อนผ่านเลยไป ผู้เขียนขอกล่าวถึงความหมาย ๒ ประการของ “กาม” คือ ความอยากได้ กับ สิ่งที่ทำให้จิตอยากได้

ความหมายแรกหมายถึง กามที่เป็นกิเลส ทำหน้าที่ปรุงแต่งจิตให้อยากได้ เรียกว่า กิเลสกาม (แปลว่า กิเลส คือความอยากได้) ความหมายหลัง หมายถึง วัตถุหรือสิ่งเร้า (object) ที่ปลุกเร้าจิตให้อยากได้ คือ กามคุณ^{๑๐} ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ (สัมผัสผัสสทางกาย) ทั้งภายใน (คือตัวเองแต่ละคน) และภายนอก (คือคนอื่น สิ่งอื่น สัตว์อื่น นอกจากตัวเอง)

แม้จะไม่มีหลักฐานชี้ชัดว่า ในช่วงนี้ พระโพธิสัตว์สิทธัตถะจะทรงเกิดโพธิ์ขึ้นเข้าใจเกี่ยวกับความหมายประการแรกของ “กาม” แล้วหรือไม่ ? แต่ก็มีหลักฐานสนับสนุนว่าพระองค์ทรงเกิดโพธิ์ขึ้นเข้าใจพระทัยแล้วว่า วัตถุกามสัมพันธ์อยู่กับเกิด แก่ เจ็บ ตาย ตัวพระองค์เองก็เป็นวัตถุกามชิ้นหนึ่งที่ถูกกิเลสกามผลักดันให้แสวงหาวัตถุกามอื่น ๆ และทำให้ต้องพบกับความเสียใจ คร่ำครวญ ความเครียด อันเนื่องจากต้องพลัดจากวัตถุกามที่ปรารถนา ประสบกับวัตถุกามที่ไม่ปรารถนาและการไม่ได้วัตถุกามสมปรารถนา

การที่ทรงเกิดโพธิ์ขึ้นนี้แหละจึงทำให้ทรงเห็นการเกิดของพระราหุลว่าเป็นที่มาของทุกข์ถึงขั้นทรงอุทานว่า “ราหุโล ชาโต พนฺธนี ชาตํ – บ่วงเกิดแล้ว เครื่องผูกเกิดแล้ว” การเกิดของพระราหุลถือว่า

^๘ คำแปลของ ทุกข์ ในปฏิจลสมุปาบทที่เหมาะสมที่สุด คือ สภาวะบีบคั้น.

^๙ ม.ม. ๑๓ / ๒๑๑/๑๘๗.

^{๑๐} กามคุณ แปลว่า เครื่องผูกมัด คือ กาม แต่มักมีการเข้าใจผิดว่า กามคุณ แปลว่า คุณของกาม.

เป็นการเกิดทั้งวัตถุกามและกิเลสกาม เพราะตัวท่านเองก็เป็นวัตถุกามซึ่งมีกิเลสกามผลักดันเช่นกัน และยังเป็นวัตถุกามที่ทำให้กิเลสกามของผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดด้วย^{๑๑}

อย่างไรก็ตาม การเกิดโพธิ์ขั้นนี้ของพระโพธิสัตว์ยังจัดเป็นโพธิ์ขั้นโลกิยะหรือวิปัสสนาญาณขั้นโลกิยะ เพราะปัญญาขั้นนี้ยังละกิเลสไม่ได้ เพียงแต่ทำให้กิเลสบรรเทาลงไปได้จนกระทั่งเกิดความเบื่อหน่ายกาม (นิพพิทาญาณ) จนเป็นเหตุให้ปรารถนาจะออกจากกาม (มูญจิตุกัมยตาญาณ)

เมื่อทรงมั่นพระทัยแล้วว่าการเกิด (ชาติ) กับวัตถุกามมีความสัมพันธ์กัน และการเกิดเป็นทุกข์หลักที่ทำให้มีความแก่ความตายเป็นทุกข์เกี่ยวเนื่องที่เกิดตามมาบีบคั้น จึงทรงแสวงหาทางพ้นทุกข์นั้น ในที่สุดก็พบว่าการใช้ชีวิตแบบฆราวาสคับแคบเกินไปที่จะทำให้รู้แจ้งความจริงขั้นต่อไปอีกได้ และทรงเห็นว่าบรรพชา (การออกบวช, การออกจากเรือนไปสู่ความไม่มีเรือน) เป็นทางออกที่ดีที่สุด ที่อิสระที่สุด เป็นชีวิตพรหมจรรย์ คือ อยู่คนเดียวไม่มีชีวิตแบบครอบครัว ไม่กังวลเรื่องการทำมาหากินเพราะเป็นอยู่ด้วยอาหารที่มีผู้อื่นให้ตามมีตามได้ เปิดโอกาสให้พระองค์แสวงหาทางเข้าถึงความจริงได้อย่างเต็มที่

หลังจากทรงบรรพชาแล้วก็ทรงใช้เวลาเกือบ ๖ ปีในการสืบสาวค้นหาความจริงไปตามลำดับจนกระทั่งทรงพบว่า *การเกิด* (ชาติ) มาจากภพ (กรรมและผลของกรรม) *ภพ* เกิดมาจากอุปาทาน (ความยึดมั่นอันได้แก่ ความยึดมั่นในขั้น ๕ ว่ามีอัตตาทำหน้าที่เสวยกาม ความยึดมั่นในกามว่าทำให้อัตตาเป็นสุข ความยึดมั่นในความเห็นผิดว่าอัตตาจะได้เสวยกามเพื่อความสุข และความยึดมั่นในศีลพรตอันเป็นทางทำให้อัตตาได้กามตามที่ต้องการ) *อุปาทาน* มาจากตัณหา (ความอยากได้กาม ความอยากให้กามที่ปรารถนาคงอยู่ และความอยากให้กามที่ไม่นำปรารถนาพ้นไปเพื่อจะได้กามใหม่ที่นำปรารถนามาแทนที่) *ตัณหา* มาจากเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุขเมื่อสัมผัสกับอารมณ์ที่นำปรารถนา ความรู้สึกเป็นทุกข์เมื่อสัมผัสกับอารมณ์ที่ไม่นำปรารถนา และความรู้สึกเป็นกลางเมื่อได้สัมผัสกับอารมณ์ที่ไม่ดึงดูดใจ) *เวทนา* มาจากผัสสะ (การถูกต้องอารมณ์ที่กระทบทางใจ) *ผัสสะ* มาจาก *สหายนะ* (อายตนะ ๖ โดยเฉพาะมนายตนะ หรือ มโนวิญญาณ) *สหายนะ* มาจากนาม (คือ เจตสิกเป็นกลางที่ปรุงแต่งจิตทุกขณะให้รับรู้ เช่น สัญญา เจตนา และมนสิการ) และรูป (ปสาทรูปต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่แปรความหมายตามการปรุงแต่งของนาม) *นามรูป* มาจากวิญญาณ (การรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย) *วิญญาณ* มาจากสังขาร (เจตสิกที่ปรุงแต่ง โดยเฉพาะ เจตนา คือ ความตั้งใจ ความจงใจ) *สังขาร* มาจาก *อวิชชา* (ความไม่รู้ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ เช่น ความไม่รู้ว่ขั้น ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นเป็นทุกข์ กามทั้งหลายไม่เที่ยง และความไม่รู้จักความดีความชั่วตามความเป็นจริง)

^{๑๑} ตัวพระราหุลเป็นวัตถุกาม เนื่องจากเป็นบุคคลหรือสิ่งที่นำปรารถนา ส่วนความรักความอยากได้รวมถึงความยินดีปราถนาของพระประยูรญาติเป็นกิเลสกาม แต่พระราหุลนอกจากเป็นวัตถุกามของพระประยูรญาติแล้ว ท่านเองก็ยังมีกิเลสกามจึงทำให้เกิด กามยังมีความครอบงำคลุมไปถึงภพภูมิต่าง ๆ ที่สัตว์เกิดมาแล้วมีชีวิตสัมพันธ์อยู่กับการเสพกามคุณ ๕ เรียกว่า กามภพ หรือ กามภูมิ แบ่งเป็น มนุษยภูมิ ๑ อายาภูมิ ๔ และสวรรค์ ๖ ชั้น.

เมื่อทรงใคร่ครวญดูและพบความจริงว่าทุกข์มีเหตุเกิดเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตามลำดับในลักษณะเป็นปัจจัยของกันและกัน จึงทรงเรียกทุกข์และเหตุเกิดที่เป็นกระบวนการนี้ว่า ปฏิจจฉสมุบบท และจัดเป็นปฏิจจฉสมุบบทสายเกิดทุกข์ (สมุทยวาร) ดังตาราง

สายเกิดทุกข์

เพราะ	อริชชา	เป็นปัจจัย	จึงมี	สังขาร
เพราะ	สังขาร	เป็นปัจจัย	จึงมี	วิญญาณ
เพราะ	วิญญาณ	เป็นปัจจัย	จึงมี	นามรูป
เพราะ	นามรูป	เป็นปัจจัย	จึงมี	สฬายตนะ
เพราะ	สฬายตนะ	เป็นปัจจัย	จึงมี	ผัสสะ
เพราะ	ผัสสะ	เป็นปัจจัย	จึงมี	เวทนา
เพราะ	เวทนา	เป็นปัจจัย	จึงมี	ตัณหา
เพราะ	ตัณหา	เป็นปัจจัย	จึงมี	อุปาทาน
เพราะ	อุปาทาน	เป็นปัจจัย	จึงมี	ภพ
เพราะ	ภพ	เป็นปัจจัย	จึงมี	ชาติ
เพราะ	ชาติ	เป็นปัจจัย	จึงมี	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส

จากนั้นก็ทรงใคร่ครวญพิสุจน์ทดสอบจนพบว่าทุกซ์ที่ทรงเห็นนั้นดับได้ตามวิธีการดับทุกซ์ที่พระองค์ทรงเรียกว่า ‘มัชฌิมาปฏิบัติ’ คือ ทางสายกลางซึ่งอยู่ระหว่างที่สุดโต่งทั้งสอง พระองค์ทรงยืนยันว่าทางนี้เป็นอริยมรรค คือ ทางที่ทำให้ห่างไกลจากกิเลสจนถึงละกิเลสได้ในที่สุด เป็นทางตรงนำไปสู่นิพพาน คือการดับทุกซ์โดยประการทั้งปวง โดยดับอวิชชาแล้วทำให้กระบวนการต่าง ๆ คือ สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมนัส และอุปายาสดับตาม จัดเป็นปฏิจจสมุปบาทสายดับทุกซ์ (นิโรธวาร) ดังตาราง

สายดับทุกซ์

เพราะ	อวิชชา	ดับ	สังขาร	จึงดับ
เพราะ	สังขาร	ดับ	วิญญาณ	จึงดับ
เพราะ	วิญญาณ	ดับ	นามรูป	จึงดับ
เพราะ	นามรูป	ดับ	สฬายตนะ	จึงดับ
เพราะ	สฬายตนะ	ดับ	ผัสสะ	จึงดับ
เพราะ	ผัสสะ	ดับ	เวทนา	จึงดับ
เพราะ	เวทนา	ดับ	ตัณหา	จึงดับ
เพราะ	ตัณหา	ดับ	อุปาทาน	จึงดับ
เพราะ	อุปาทาน	ดับ	ภพ	จึงดับ
เพราะ	ภพ	ดับ	ชาติ	จึงดับ
เพราะ	ชาติ	ดับ	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมนัส อุปายาส	จึงดับ

ปฏิจจนสมุปบาท ๒ สายที่ผู้เขียนยกมากล่านั้น หากจะพูดถึงที่มาก็ตอบได้ว่า เกิดมาจากโพธิหรือปัญหาของพระพุทธเจ้า ๓ ระดับ คือ

๑. ระดับสุดมยปัญญา ได้แก่ ปัญญาในระดับสังเกตศึกษาปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวันทั้งที่เกิดแก่ผู้อื่นและพระองค์เองแล้วจดจำพร้อมทั้งตั้งคำถามว่า ทำไม ? อย่างไร ?

๒. ระดับจินตมยปัญญา ได้แก่ ปัญญาในระดับคิดวิเคราะห์หาคำตอบคำถามตามที่ตั้งไว้ (บางที่ขั้นนี้พระองค์อาจจะยังใช้ตักกะบ้าง)

๓. ระดับภาวนามยปัญญา ได้แก่ ปัญญาในระดับโพธิที่เกิดจากการฝึกสมาธิและวิปัสสนา เป็นปัญญาขั้นรู้แจ้งละกิเลสได้และคลี่คลายความสงสัยลงไปตามลำดับ อยู่เหนือการใช้ตักกะ

ปัญญา ๓ ระดับนี้ ปัญญา ๒ ระดับแรกเป็นฐานให้เกิดปัญญาระดับสุดท้ายซึ่งมีสมาธิและวิปัสสนาเป็นฐาน และจัดได้ว่าเป็น “โพธิ” คือ ปัญญาที่พ้นจากการกำหนดหมาย การตีความ และการคาดคะเนทั้งปวง

ปฏิจจนสมุปบาทในรูปของอริยสัจและคำสอนรูปอื่น ๆ

หลังจากศึกษาปฏิจจนสมุปบาท ผู้เขียนพบว่าพระพุทธเจ้านำปฏิจจนสมุปบาทมากระจายในรูปคำสอนต่าง ๆ ดังนี้

๑. กระจายเป็นอริยสัจ

พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งความจริงด้วยการค้นหาตามรูปแบบของปฏิจจนสมุปบาท คือ เริ่มจากทุกข์แล้วสาวไปหาเหตุเกิดทุกข์ดังที่ได้แสดงมาแล้ว วิธีการนี้เหมาะที่ใช้ในการสืบสาวหาความจริง เนื่องจากเป็นไปตามขั้นตอนและพบการอิงอาศัยกันระหว่างทุกข์กับเหตุเกิดทุกข์ในลักษณะเป็นปัจจัยเกื้อกูลกันเกิดและด้วยวิธีการนี้แหละ พระพุทธเจ้าจึงทรงแยกแยะได้ชัดเจนในเบื้องต้นว่า อะไรคือทุกข์ ? และอะไรคือเหตุเกิดทุกข์ ? แล้วจากนั้นจึงทรงศึกษาลงลึกถึงทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ทั้งในด้านสภาวะที่เป็นเนื้อแท้ การเกิดและความเกี่ยวข้องกัน หลังจากนั้นก็ทรงศึกษาลงลึกถึงการดับทุกข์และทางสู่ความดับทุกข์ทั้งในด้านสภาวะการเกิดและความเกี่ยวข้องกันจนกระทั่งทรงพบว่าทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ดับได้แน่ โดยทรงระบุว่าต้องดับเหตุหลักคืออวิชชาไม่ให้เหลือ (อวิชชา อเสสสิราคณิโรธา) เนื่องจากอวิชชาสัมพันธ์อยู่กับตัณหาและอุปาทาน เมื่อดับอวิชชาก็เท่ากับดับตัณหาและอุปาทานด้วย และเมื่อดับอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนามักิดับ ซึ่งหมายความว่า สังขาร ฯลฯ เวทนา ที่เป็นฝ่ายอกุศลดับไป ส่วนฝ่ายกุศลที่เหลืออยู่ก็ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสเนื่องจากตัวการคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานดับลงแล้ว เมื่อไม่มีกิเลสก็ไม่มีเหตุเกิดทุกข์และเมื่อไม่มีเหตุเกิดทุกข์ทุกข์ก็เกิดไม่ได้ แต่น่าสังเกตว่า

ในปัจจุสมุปบาทสายดับทุกข์พระพุทธเจ้าทรงแสดงเฉพาะการดับทุกข์ไม่ทรงระบุถึงทางดับทุกข์คือ อริยมรรคไว้ หรืออาจจะเสนอไว้เป็นนัยในคำว่า “อเสสวिरาคนิโรธา” (การดับอวิชชาโดยคลายความ รักออกได้ไม่มีเหลือ) ก็ได้ แต่ทรงเสนอวิธีการปฏิบัติตามอริยมรรค (วิธีที่ทำห่างไกลจากกิเลส, วิธีที่ ทำให้ละกิเลสได้) ไว้ชัดเจน เมื่อคราวที่ทรงจัดความรู้ันไว้ในรูปของอริยสัจ ๔ ดังปรากฏในธัมมจัก กัปปวัตตนสูตร ในที่นั้นทรงเรียกทางดับทุกข์ว่า “มัชฌิมา ปฏิปทา” คือ ทางสายกลาง ที่อยู่ระหว่าง ที่สุดโต่ง คือ การทรมานตนเองให้ลำบากกับการทำตนเองให้หมกมุ่นในกามสุข และทรงขยายความว่า คือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” หรือทางที่ทำให้ห่างไกลจากกิเลส ๘ ประการ

ผู้เขียนสันนิษฐานว่า การที่ทรงนำขั้นตอนของปัจจุสมุปบาทมาจัดเสนอในรูปของอริยสัจ ๔ ก็ เพราะทรงเห็นว่าหากจะทรงสอนตามสูตรปัจจุสมุปบาทตามที่ทรงแสดงไว้ก็จะทำให้เข้าใจยาก เพราะ การไม่แยกให้ชัดเจนและการลงสู่รายละเอียดมากอาจทำให้ผู้ฟังสับสนได้ ในที่สุดก็ทรงเห็นว่ารูปแบบของ อริยสัจ ๔ ที่ทรงปรับมาจากปัจจุสมุปบาทนั้นเหมาะสมที่จะนำมาสอน เพราะทรงนำปัจจุสมุปบาท ๒ สายมารวมกันแล้วกระจายแต่ละสายออกไปให้เห็นชัดเจนโดยยกผลเป็นตัวตั้งก่อนแล้วตามด้วยเหตุ ดังนี้

๑. *สายเกิดทุกข์* คือสายที่กล่าวถึงทุกข์กับเหตุเกิดทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงเสนอทุกข์ก่อน แล้ว ตามด้วย*เหตุเกิดทุกข์* นั่นก็คือ ทรงเสนอผลก่อนแล้วตามด้วยเหตุ เนื่องจากผลปรากฏชัดเป็นที่เข้าใจง่าย ทรงเรียกผลนั้นว่า *ทุกข์* (สภาวะบีบคั้น) ประกอบด้วย ความเกิด ความแก่ ความตาย ความเสียใจ ความ คร่ำครวญ ฯลฯ ความเครียด จากนั้นจึงทรงเสนอเหตุเกิดทุกข์ตามมาเพื่อให้สืบสาวว่าทุกข์ต่าง ๆ นั้นมา จากเหตุอะไร *แต่ในที่นี้ทรงเสนอเพียงตัวเดียว คือ ตัณหา* เพราะว่าเป็นเหตุเกิดทุกข์ที่มีสภาวะหยาบกว่า อวิชชาและอุปาทานและแสดงอาการออกมาชัดเจนกว่า แต่ถึงอย่างไรก็ยังสัมพันธ์อยู่กับอวิชชาและ อุปาทาน เนื่องจากกิเลส ๓ ตัวนี้เกิดร่วมกันเสมอไม่เคยเกิดแยกกัน ต่างแต่ว่าบางขณะตัวใดตัวหนึ่งอาจนำ และที่เหลือก็เกิดคล้อยตามหรือสนับสนุน เช่น อุปาทาน (ความยึดมั่น) ย่อมเกิดคล้อยตามตัณหา (ความรัก, ความอยากได้) จนมีการกล่าวว่า อุปาทานเป็นเงาของตัณหา ซึ่งสามารถพิสูจน์ได้ในชีวิตจริงว่า เมื่อรักมาก อยากได้มาก ก็ทำให้ยึดมั่นมาก และทำให้เกิดทุกข์มาก แต่ถ้ารักน้อย อยากได้น้อย ก็ทำให้ยึดมั่นน้อย และ ทำให้เกิดทุกข์น้อย ส่วนตัณหากับอวิชชานอกจากเกิดคล้อยตามกันก็ยังสนับสนุนกันให้เข้มแข็ง สรุปแล้ว การที่ทรงนำตัณหามาแสดงเพียงตัวเดียวก็เพราะแสดงอาการได้ชัดเจนกว่า แต่ก็ครอบคลุมทั้งอวิชชาและ อุปาทานด้วย

๒. *สายดับทุกข์* คือสายที่กล่าวถึงการดับทุกข์กับทางหรือวิธีการดับทุกข์ พระองค์ทรงเสนอ การดับทุกข์ก่อนแล้วตามด้วยวิธีการดับทุกข์ การที่ทรงเสนอการดับทุกข์ก่อนก็เพื่อให้ผู้ที่ทรงสอนเกิด ความมั่นใจว่าทุกข์นั้นดับได้แก้ไขได้แน่นอน และมีการดับอย่างเป็นขั้นตอน คือ ดับข่มไว้ด้วยการเข้าสมาธิ

ไม่เปิดช่องให้ตัณหาเกิดขึ้นครอบงำจิต (วิกขัมภนนิโรธ) >> ดับด้วยการเข้าใจทั้งทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ ตามความเป็นจริงซึ่งทำให้ทุกข์บรรเทาลงหรือหายด้วยวิปัสสนาเป็นการดับชั่วคราว (ตทังคนิโรธ) >> ดับด้วยการละกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้อย่างเด็ดขาดตามกำลังของปัญญาหรือมัคคญาณที่เกิดขึ้น เป็นการดับได้เด็ดขาดในแต่ละขั้น (สมุจเจตนิโรธ) >> การดับได้เด็ดขาดนั้นทำให้เกิดจิตเกิดความสงบเย็นเนื่องจากกิเลสที่เป็นเหตุเกิดทุกข์ดับลง (ปฏิปัสสัทธินิโรธ) >> การดับกิเลสนั้นจะไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง กิเลสไม่กลับมาเกิดอีก (นิสสรณนิโรธ)^{๑๖}

การดับ ๒ ขั้นตอนแรกเป็นโลกียะคือยังแปรเปลี่ยนได้ ส่วนการดับ ๓ ขั้นตอนหลังเป็นโลกุตระคืออยู่เหนือความแปรเปลี่ยน แต่การดับทุกข์ทั้งหมดนั้นเกิดมิได้เพราะการปฏิบัติตามวิธีการดับทุกข์ที่ทรงเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือ มรรคมืองค์ ๘ ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ (ความรู้ถูกต้อง) สัมมาสังกัปปะ (ความคิดถูกต้อง) สัมมาวาจา (การพูดถูกต้อง) สัมมากัมมันตะ (การมีพฤติกรรมทางกายที่ถูกต้อง) สัมมาอาชีวะ (การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง) สัมมาวายามะ (การมีความเพียรอย่างถูกต้อง) สัมมาสติ (การมีสติอย่างถูกต้อง) สัมมาสมาธิ (การมีสมาธิอย่างถูกต้อง)

การใช้มรรคมืองค์ ๘ เพื่อการดับทุกข์ ทำได้โดยเริ่มจาก สัมมาทิฐิ คือ ทำความเข้าใจทุกข์ที่เกิดขึ้น บิบบันให้ถูกต้องว่า เป็นทุกข์ประเภทใด เป็นสภาวะทุกข์ คือ ทุกข์ที่เกิดเองไม่มีใครทำให้ คือ เกิด แก่ ตาย หรือเป็นอาคันตุกข์ คือ ทุกข์ที่จรมาเป็นคราวเหมือนแขกมาเยี่ยม เช่น ความเสียใจ อันเกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก เป็นต้น ทุกข์ทั้งหมดนั้นเกิดมาจากอะไร สรุปลงแล้วก็คือรู้ว่า กาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งสัมผัสทางกาย) เป็นทุกข์

ความรู้ความเข้าใจย่อมมีผลต่อความคิด เมื่อเข้าใจถูกต้องแล้วก็มีผลให้เกิดความคิดถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ) คือ คิดออกจากกาม (เนกขัมมวิตก) แล้วทำให้เกิดความคิดที่ดีตามมา คือ ความคิดแบบไม่โกรธ (อพยาบาทวิตก) เมื่อไม่ได้กามหรือพลัดพรากจากกาม และความคิดแบบไม่เบียดเบียน (อวิหิงสาวิตก) คือ คิดแบบไม่ทำตัวเองหรือคนอื่นให้ลำบาก

ความเข้าใจย่อมมีอิทธิพลต่อการกระทำ คำพูดและการดำเนินชีวิต เมื่อคิดถูกต้องทำให้พูดถูก (สัมมาวาจา) คือ พูดคำจริง พูดคำอ่อนโยน พูดให้เกิดความสามัคคี พูดมีหลักฐานน่าเชื่อถือ พูดถูกกาลเทศะ มีพฤติกรรมทางกายที่ถูกต้อง (สัมมากัมมันตะ) คือ มีพฤติกรรมทางกายอ่อนโยน มีพฤติกรรมทางกายเกื้อกูลช่วยเหลือคนอื่น และมีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ) คือดำเนินชีวิตแบบไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม

^{๑๖} พ.ปฏิ. ๓๑/ ๖๕/๓๙.

กลับไปสู่สัมมาทิฐิ (ความรู้ถูกต้อง) และสัมมาสังกัปปะ (ความคิดถูกต้อง) ย่อมมีผลต่อการแสวงหาทางพ้นทุกข์อย่างแท้จริง การเจริญสัมมาสติ (ความมีสติถูกต้อง) ด้วยการปฏิบัติตามวิธีการของสติปัฏฐานเป็นจุดเริ่มต้นของการดับทุกข์อย่างถูกต้องและตรงประเด็น มีสัมมาวายามะคือความเพียร (ความกล้าแห่งจิต) ที่ถูกต้องเป็นตัวสนับสนุน ซึ่งแสดงออกมาในรูปของความกล้าต่าง ๆ คือ กล้าระวัง ไม่ทำบาป กล้าละความชั่ว กล้าทำความดีให้เกิดขึ้น กล้ารักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ เพื่อให้เกิดสัมมาสมาธิ (ความมีสมาธิถูกต้อง) คือมีจิตสงบถึงขั้นบรรลุมาน แล้วสัมมาสมาธินั้นก็กลับไปหนุนสัมมาสติ สัมมาทิฐิ และองค์มรรคอื่น ๆ ให้เข้มแข็งพร้อมทำหน้าที่ดับทุกข์และเหตุเกิดทุกข์

พระพุทธเจ้าทรงเรียกแนวคำสอนนี้ว่าอริยสัจ ๔ ซึ่งมีความหมายว่า ๑. ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ (ประเสริฐ คือ จริงแท้ ไม่ผันแปร ไม่เป็นอย่างอื่น) ๒. ความจริงที่รู้แล้วทำให้ห่างไกลจากกิเลสหรือทำให้ละกิเลส

ในการกระจายปฏิจจนุปบาทเป็นอริยสัจ ๔ สามารถทำให้เข้าใจด้วยตารางดังนี้

เกิดทุกข์

ดับทุกข์

ทุกข์ ←	สมุทัย ←	นิโรธ ←	← มรรค
ชาติ → ชรา + มรณะ ↓ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส	อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา (ภวตัณหา วิภวตัณหา กามตัณหา) อุปาทาน ภพ	ดับข่มไว้ ดับชั่วคราว ดับเด็ดขาด ฯลฯ	- ความเข้าใจถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) - ความคิดถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ) V - พุดถูกต้อง (สัมมาวาจา) + ทำถูกต้อง (สัมมากัมมันตะ) ดำเนินชีวิตถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ) - เพียรถูกต้อง (สัมมาวายามะ)+ สติถูกต้อง (สัมมาสติ) + สมาธิ ถูกต้อง (สัมมาสมาธิ)

ตามตารางที่แสดงมาจะเห็นว่ามรรคมืองค์ ๘ มี ๓ องค์ที่เป็นหลักเบื้องต้นของการดับทุกข์ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ และสัมมาสติ เพราะสัมมาทิฏฐิทำหน้าที่รู้และเข้าใจทุกข์ สัมมาสังกัปปะทำหน้าที่คิดออกจากทุกข์ และสัมมาสติทำหน้าที่ขจัดทุกข์ ส่วนสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เป็นพฤติกรรมที่เป็นผลมาจากการมีสัมมาทิฏฐิและการมีสัมมาสังกัปปะ สัมมาสมาธิเป็นผลที่มาจากกรณีสัมมาสติ สำหรับสัมมาวาจาจะเป็นตัวสนับสนุนสัมมาสติและสัมมาสมาธิให้ดำเนินคู่กันไปอย่างต่อเนื่อง

คำสอนรูปอื่น ๆ

จากการที่ได้ศึกษามา เราเห็นแล้วว่า ปฏิจจนสมุปบาทก็บอริยสัง ๔ เป็นหลักธรรมเดียวกัน ในพระไตรปิฎกมีกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่าตลอดเวลาพระองค์ทรงสอนอยู่เรื่องเดียว คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์^{๓๓} ก็คือทรงสอนเรื่องอริยสัง ๔ นั้นเอง จึงนำศึกษาว่า ปฏิจจนสมุปบาทหรืออริยสัง ๔ มีรูปเป็นอย่างไรในคำสอนอื่น ๆ ในที่นี้ขอยกมาเป็นตัวอย่างดังนี้

ก. ในรูปคาถา (คำร้อยกรอง) เย ธัมมา ฯ

ในพระไตรปิฎกมีคำสอนสั้น ๆ ในรูปคาถาว่า

เย ธมมา เหตุปุปภาวา เตสึ เหตุ ตถาคโต
เตสญจ โย นิโรธจ เอววาที มหาสมโณ

พระมหาสมณะมีปรกตดิรัสนอนอย่างนี้ว่า

ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น
และตรัสความดับธรรมเหล่านั้นและเหตุเกิดธรรมเหล่านั้นไว้ด้วย^{๓๔}

ในคาถานี้ ระบุถึงปฏิจจนสมุปบาทสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ไว้ครบถ้วน ซึ่งน่าจะถือเป็นบทสรุปของปฏิจจนสมุปบาทสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์โดยตรง ข้อความว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น” แสดงปฏิจจนสมุปบาทสายเกิดทุกข์ ส่วนข้อความว่า “ตรัสความดับธรรมเหล่านั้นและเหตุเกิดธรรมเหล่านั้น” แสดงปฏิจจนสมุปบาทสายดับทุกข์

และเมื่อกระจายออกเป็นอริยสังก็จะเห็นว่าข้อความว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ” แสดงอริยสังข้อทุกข์ (ทุกข์อริยสัง) ข้อความว่า “พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น” แสดงอริยสังข้อเหตุเกิดทุกข์ (ทุกข์สมุทอริยสัง) ข้อความว่า “ตรัสความดับธรรมเหล่านั้นและเหตุเกิดธรรมเหล่านั้น” แสดงอริยสังข้อดับทุกข์ (ทุกข์นิโรธ) แต่ไม่ได้แสดงอริยสังข้อทางสู่ความดับทุกข์ (ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา) ไว้ ทั้งนี้ก็เหมือนกับในปฏิจจนสมุปบาทสายดับทุกข์

^{๓๓} ส. ม. ๑๙ / ๑๗๑๒ / ๕๔๖.

^{๓๔} วินย. ๔ / ๖๑ / ๕๒.

ข. ในรูปความรู้รวบยอดขณะบรรลุธรรม

ในพระไตรปิฎกมีกล่าวถึงการเกิดดวงตาเห็นธรรม (อัมมจักขุ) ซึ่งเป็นความเข้าใจแบบรวบยอดว่า

ยงกิญจิ สมุทยธมฺมิ

สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมิ

สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับเป็นธรรมดา^{๑๕}

ข้อความนี้แสดงความรู้แจ้งปฏิจจสมุบาทสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ไว้ ข้อความว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา” แสดงความรู้แจ้งสายเกิดทุกข์ ส่วนข้อความว่า “สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับเป็นธรรมดา” แสดงความรู้แจ้งสายดับทุกข์ การเกิดดวงตาเห็นธรรมนั้นคือการเกิดมัคคญาณที่มาจากกรรวมตัวกันของมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งเรียกว่า “มัคคสมังคี”

ค. ในรูปคำสอนอื่น ๆ

จากพระพุทธพจน์ที่ว่า ตลอดเวลา พระพุทธเจ้าทรงสอนอยู่เรื่องเดียว คือ อริยสัจ ๔ เมื่อศึกษาไป เราก็จะได้พบคำสอนต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าสอนอริยสัจเชิงประยุกต์ เช่น ธรรมบท ซึ่งเป็นคำร้อยกรองก็จะพบอริยสัจแทรกอยู่ในนั้น ดังจะยกมาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

เปมโต ชายเต โสโก

เปมโต ชายเต ภย

เปมโต วิปฺปมุตฺตสส

นตฺถิ โสโก กุโต ภย

ความโศกย่อมเกิดจากความรัก ความกลัวย่อมเกิดจากความรัก

สำหรับผู้ที่ถูกผูกพันแล้วจกความรัก ย่อมไม่มีโศก แล้วภัยจะมีมาแต่ที่ไหน^{๑๖}

ธรรมบทบทนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดนางวิสาขา เรื่องมีว่า นางวิสาขาเสียใจเพราะหลานสาวตาย ได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสถามถึงเหตุที่ทำให้เสียใจหนัก เมื่อนางกราบทูลว่าเพราะหลานสาวเป็นที่รักของนาง^{๑๗} พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนอย่างที่ยกมากล่าวข้างบน พระองค์ทรงแสดงปฏิจจสมุบาทสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ไว้เช่นกัน ข้อความว่า “ความโศกย่อมเกิดจากความรัก ความกลัวย่อมเกิดจากความรัก” แสดงปฏิจจสมุบาทสายเกิดทุกข์ ข้อความว่า “ไม่มีโศก แล้วภัย (ความกลัว) จะมีมาแต่ที่ไหน” แสดงปฏิจจสมุบาทสายดับทุกข์ ส่วนข้อความว่า “สำหรับผู้ที่ถูกผูกพันแล้วจกความรัก” แสดงถึงการปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ ได้แล้ว

^{๑๕} วินย. ๔ / ๑๙ / ๑๖.

^{๑๖} พุ.ธ. ๒๕ / ๒๑๓ / ๕๔.

^{๑๗} ธ.อ. ๖ / ๑๔๔.

การปรับขั้นตอนของปฏิจสุมบาทมาใช้ในการแก้ไข้ปัญหา

ปัญหาคือทุกข์ที่คอยบีบคั้น มีปัญหาอยู่ ๒ ชนิดคือ *ปัญหาส่วนตัวกับปัญหาส่วนรวม* พระพุทธเจ้าทรงสอนให้รู้จักและดับทุกข์ทั้ง ๒ นี้ให้ได้ ผู้เขียนขอเสนอแนวทางการแก้ไข้ตามวิธีการของปฏิจสุมบาทดังนี้

๑. **แก้ไข้ปัญหาส่วนตัว** เดล คาร์เนกี ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อเกิดปัญหา ให้นั่งตัวตรงแล้วนำปากกาทับกระดาษวางไว้บนโต๊ะ แล้วเขียนปัญหาต่าง ๆ ลงไป จากนั้นให้พิจารณาว่าปัญหาใดเป็นปัญหาหลัก ปัญหาใดเป็นปัญหารอง แล้วใคร่ครวญหาทางแก้ไข้ว่าจะแก้ไข้ปัญหาใดก่อนจะแก้้อย่างไร เมื่อตัดสินใจได้แล้วให้ลงมือแก้ไข้ทันที

วิธีการของเดล คาร์เนกี ต้องการให้รู้จักปัญหาก่อนว่าคืออะไรบ้าง อะไรคือปัญหาหลัก อะไรคือปัญหารอง และจะแก้ไข้ปัญหาไหนก่อน เพราะบางกรณีแก้ไข้ปัญหาหลักได้แล้วก็แก้ไข้ปัญหารองได้ บางกรณีต้องแก้ปัญหารองก่อนแล้วจึงสามารถแก้ไข้ปัญหาหลักได้ แต่บางกรณีก็สามารถแก้ไข้ได้พร้อม ๆ กัน การลงมือปฏิบัติเป็นเรื่องสำคัญเพราะเป็นการนำวิธีการแก้ไข้ไปใช้จริง

แนวทางของเดล คาร์เนกี สอดคล้องกับหลักการของปฏิจสุมบาทและอริยสัจ ๔ ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ว่า

๑.๑ *ยกทุกข์ (ปัญหา) เป็นตัวตั้งแล้วทำความเข้าใจทุกข์ให้ชัดเจนว่า คืออะไร ? บีบคั้นอย่างไร ? เป็นสภาวะทุกข์ (ทุกข์ที่เกิดเองตามเหตุปัจจัย) ซึ่งคนไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ เช่น ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือเป็นอาคันตุกข์ (ทุกข์ที่จรมมาเหมือนแขกมาเยี่ยม) เช่น ความเสียใจ อันเนื่องมาจากการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก จากการประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก และจากการไม่ได้สมปรารถนา ซึ่งมาเยี่ยมเป็นครั้งคราวตามเงื่อนไขที่สร้างขึ้น*

๑.๒ *พิจารณาเหตุเกิดทุกข์ให้ชัดเจนว่า คืออะไร ? เมื่อรู้ได้ชัดเจนว่าทั้งสภาวะทุกข์และอาคันตุกข์ล้วนมาจาก “ตัณหา” คือ ความรักและความคาดหวังที่ปรุงแต่งจิตให้ไปกำหนดสิ่งต่าง ๆ ว่าสิ่งนี้เป็นที่รัก สิ่งนี้ไม่เป็นที่รัก ความรักความคาดหวังซึ่งเรียกว่า นี้เองได้ทำหน้าที่สำคัญให้เกิดทุกข์ขึ้น*

๑.๓ *หาทางแก้ไข้ทุกข์และลงมือปฏิบัติให้สอดคล้องกัน เริ่มต้นไปตามลำดับด้วยวิธีการ คือ ใช้สัมมาทิฐิใคร่ครวญทำความเข้าใจให้ถูกต้องก่อนว่าทุกข์ต่าง ๆ เกิดมาจากเงื่อนไขคือการเปิดทางให้ตัณหาเข้าไปปรุงแต่งจิตกำหนดสร้างสิ่งเป็นที่รักหรือไม่เป็นที่รักขึ้น จากนั้นจึงใช้สัมมาสังกัปปะคิดกล่อมเกล่าให้เกิดความปล่อยวางพร้อมแสดงพฤติกรรม (พูดและทำ) และดำเนินชีวิตสอดคล้องกับความคิดนั้น แล้วจึงใช้สัมมาสติตามดูทุกข์และเหตุเกิดทุกข์จนกระทั่งเกิดสัมมาสมาธิคือสภาวะที่จิตหยุดคิดปรุงแต่งมีความสงบนิ่งและความมั่นคงของจิต*

๒. แก้ไขปัญหาส่วนรวม พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความสามัคคีของหมู่เป็นทางให้เกิดสุข หมายความว่า การอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะที่มีความเสมอกันทั้งในด้านทรศนะและพฤติกรรมย่อมทำให้เกิดสุข ปัญหาสำคัญของการอยู่ร่วมกันคือความแตกต่างทั้งด้านความเห็นและพฤติกรรม หากไม่สามารถควบคุมหรือปรับความแตกต่างนี้ให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีได้ก็ย่อมเกิดปัญหาตามมาคือ *ความขัดแย้ง* ซึ่งเริ่มจากความขัดแย้งระหว่างตัวบุคคลและอาจลุกลามไปจนกลายเป็นความขัดแย้งกันของหมู่คณะ พระพุทธเจ้าตรัสถึงความขัดแย้งที่ควบคุมไม่ได้ว่าสามารถขยายตัวไปเป็นการทะเลาะวิวาทด่าทอทุบัติ และฉวยอาวุธเข้าประหัตประหารกันจนเกิดการบาดเจ็บล้มตาย สังคมมนุษย์ผ่านประสบการณ์นี้มาแล้วครั้งแล้วครั้งเล่า ไม่เว้นแม้กระทั่งสังคมไทยเรา

ผู้เขียนเชื่อว่ามนุษย์สามารถหาทางยุติความขัดแย้งได้ หากเริ่มต้นจากการใช้สัมมาสติตามดูความคิดจนเกิดสัมมาสมาธิไม่หวั่นไหว และใช้สัมมาทิฐิใคร่ครวญให้รู้จักปัญหาและแนวทางแก้ปัญหา ร่วมกัน จากนั้นจึงใช้สัมมาสังกัปปะปรับความคิดในเชิงบวกต่อกันแล้วแสดงสัมมาวาจาเจรจาพูดคุยกันอย่างยอมรับความจริง ไม่พูดดีเข้าตัวแล้วโยนชู้ให้คนอื่น ไม่ยุแหย่ให้เกิดความแตกแยก และใช้สัมมา กัมมันตะมีพฤติกรรมทางกายที่สอดคล้องกับคำพูด แต่ในหลายสถานการณ์ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะผู้เข้าร่วม ในการแก้ปัญหา มักใช้มิจฉาสติ จึงทำให้ตามดูความคิดไม่ทันจนเกิดมิจฉาสมาธิมีความคิดจมอยู่กับความรัก (รักตัวเองและพวกของตัวเอง) และความเกลียด (เกลียดคนอื่นและฝ่ายอื่น) ดังนั้นจึงไม่สามารถเจรจาพูดคุยกันด้วยดี มีแต่ใช้มิจฉาวาจาพูดจาใส่ร้ายเสียดสี และมีมิจฉากัมมันตะแสดงพฤติกรรมยั่วยุทำร้ายต่อกัน ทำให้เกิดความโกรธความเกลียดซึ่งระหว่างกันและเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งชีวิตประจำวันเป็นมิจฉาอาชีพะ ดำเนินชีวิตผิดทาง อย่างนี้แล้วปัญหาส่วนรวมจึงแก้ไขไม่ได้

การแก้ปัญหาตามทรศนะผู้เขียน เบื้องต้นจะต้องให้คนในสังคมหันมาสามัคคีกันก่อนเพื่อจะได้ จะเกิดสติรู้ทันและมองเห็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นทุกข์หรือปัญหาส่วนรวม จากนั้นจึงพร้อมกันหาเหตุ ที่ทำให้เกิดปัญหา เมื่อพบแล้วก็ร่วมหาทางแก้ไข เมื่อพบก็มั่นใจและตัดสินใจร่วมกันว่าจะต้องแก้ปัญหา ให้ได้ ดังตาราง

ทุกข์ ←	สมุทัย ←	นิโรธ ←	← มรรค
ความขัดแย้ง ทะเลาะ, วิวาท, ด่าทอ, โจมตี, ใส่ร้าย, การทำร้ายร่างกาย, ฆ่า	อวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา (ภวตัณหา วิภวตัณหา กามตัณหา) อุปาทาน ภพ	ดับข่มไว้ ดับชั่วคราว ดับเด็ดขาด ฯลฯ	- ความเข้าใจถูกต้อง (สัมมาทิฐฐิ) + ความคิดถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ) V - พูดถูกต้อง (สัมมาวาจา) + ทำถูกต้อง (สัมมากัมมันตะ) + ดำเนินชีวิตถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ) - เพียรถูกต้อง (สัมมาวายามะ) + สติถูกต้อง (สัมมาสติ) + สมาธิ ถูกต้อง (สัมมาสมาธิ)

ผู้เขียนมั่นใจว่า แนวทางนี้สามารถปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาของส่วนรวมได้ แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรให้คนในสังคมเกิดความสามัคคีกัน.

บทสรุป

ปฏิจจนสมุปบาท คือ กระบวนการที่นำไปสู่การตรัสรู้ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยตัวพระองค์เองแล้วนำออกสอนชาวโลก โดยทรงปรับให้เป็นรูปแบบของอริยสัจ ๔ เพื่อความเข้าใจง่าย ซึ่งจะเห็นว่าพระองค์ทรงแบ่งอริยสัจ ๔ ออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายเกิดทุกข์ที่ต้องกำหนดรู้หรือต้องรู้ให้ตลอด กับ ฝ่ายดับทุกข์ที่ต้องทำให้แจ้งประจักษ์ ทำให้ผู้ฟังเห็นภาพว่า ทุกข์มาจากเหตุ และทุกข์นั้นดับได้ด้วยวิธีการดับที่ต้องเริ่มต้นด้วยสติและปัญญา พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการนี้หลักการเดียวตลอดพระชนม์ชีพ แต่ทรงใช้วิธีการสอนหลากหลาย

ปัจจุบัน หลักการนี้ยังใหม่อยู่เสมอ เราสามารถนำความรู้เรื่องปฏิจจนสมุปบาทมาใช้แก้ปัญหาและพัฒนาได้ ทั้งระดับชีวิตส่วนตัว ระดับสังคม ระดับองค์กร และระดับโลก แต่ความสำคัญอยู่ที่ว่าเรามีความรู้เรื่องนี้ในระดับไหน ความรู้ที่ในระดับดีก็คือสามารถนำมาปรับใช้ได้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหา

เมื่อดูการค้นพบปฏิจจนสมุปบาทของพระพุทธเจ้าแล้วจะเห็นว่า พระองค์ทรงใช้ปรากฏการณ์รอบตัวเป็นแหล่งความรู้ โดยทรงเริ่มมองจากข้างนอกเข้ามาหาตัวพระองค์เองจนกระทั่งทรงมั่นพระทัยว่าตัวพระองค์เองกับคนอื่นประสบปัญหาอย่างเดียวกัน แล้วจากนั้นก็ทรงค้นหาจากตัวพระองค์เองไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งทรงพบความจริงไปที่ละขั้น ๆ ว่า เหตุแห่งปัญหาคืออะไร ? อะไรคือเหตุหลัก ? อะไรคือเหตุรอง ? พระองค์จะแก้เหตุไหนก่อน ? และจะแก้ด้วยวิธีอย่างไร ?

สิ่งที่น่าสังเกตในการศึกษาเกี่ยวกับวิธีการค้นพบปฏิจจนสมุปบาทที่ทรงทำซึ่งผู้เขียนอยากฝากไว้ คือ การตั้งคำถาม ว่าอะไร ? อย่างไร ? ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการเข้าถึงปัญหาและการแก้ปัญหา

ผู้เขียนมีทรรศนะส่วนตัวว่า แม้ปัจจุบัน เราจะได้ศึกษาปฏิจจนสมุปบาทในรูปแบบสมบูรณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้ว แต่เราก็กังไม่กระจำแจ้งเพราะยังเข้าไม่ถึง ทั้งนี้อาจมาจากการที่เราไม่ได้ฝึกใช้ปฏิจจนสมุปบาทเป็นเครื่องมือตรวจสอบสืบสาวพฤติกรรมของเราที่ทำให้เกิดทุกข์หรือปัญหา จึงน่าจะเสียดายว่าพระพุทธเจ้าทรงมอบเครื่องตรวจสอบสืบสาวทุกข์หรือปัญหาไว้ให้เราแล้ว แต่เรากลับไม่ได้ใช้เครื่องตรวจสอบนั้นให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า.

บรรณานุกรม

ภาษาบาลี

มหาจุฬาเตปิฏกั. สุตตนตปิฏเก ขุททกนิกายสุส ธมมปท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มหาจุฬาเตปิฏกั. สุตตนตปิฏเก ขุททกนิกายสุส ธมมปท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มหาจุฬาเตปิฏกั. สุตตนตปิฏเก ทีฆนิกายสุส มหาวคค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มหาจุฬาเตปิฏกั. สุตตนตปิฏเก มขณินิกายสุส มูลปณณาสก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มหาจุฬาเตปิฏกั. สุตตนตปิฏเก มขณินิกายสุส อุปริปณณาสก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มหาจุฬาเตปิฏกั. สุตตนตปิฏเก สัยุตตนิกายสุส นิตานวคค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มหาจุฬาเตปิฏกั. สุตตนตปิฏเก สัยุตตนิกายสุส มหาวารวคค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

มหาจุฬาเตปิฏกั. วินยปิฏเก มหาวคค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

ภาษาไทย

ธรรมปิฎก, พระ. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : บริษัทสื่อตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕.

บรรจบ บรรณรุจิ. ปฏิจสุมุบาท. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

***Abstract* Pattecasamuppada: Stages of attaining the truth and using it to solve social problem, as taught by Buddha**

Bunjob Baunaruji

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Institute, Thailand*

The Pattecasamuppada (The Dependent Origination) is a process to investigate a suffering or a problem, the factors of which are systematically and gradually revealed therein. To investigate those leads to realize the problem and its cause. Through the realization, the suffering or the problem is made easy to be solved. According to the history of Buddhism, The Pattecasamuppada was, after the Buddha's Supreme Enlightenment and before teaching, transformed by the Buddha himself into the Four Noble Truths; that is; Suffering, the Cause of Suffering, the Cessation of Suffering, and the Way to the Cessation of Suffering. The transformation was for the sake of the Buddha's teaching and for listeners' understanding and it was made easier, placing effect prior to cause. The above-mentioned method is seen to solve a personal problem, but it can be applied to solve the problems of organizations, societies and nations, too.

keywords: Pattecasamuppada, the Four Noble Truths, two divisions, problem solving.